

En ny bild av svenska språket

JAN ANWARD

Svenska Akademiens språklära är något mycket mer än en förenklad version av den stora *Svenska Akademiens grammatik*. Tor Hultman gör egna analyser som ibland kan vara tydligare än akademigrammatikens, t.ex. av ordklasssystemet. Men bilden av skriftspråkets meningsbyggnad är en idealisering på väg att crackelera. Jan Anward, professor i språk och kultur i Linköping, recenserar en bok som bara flagellanten bör låta bli att läsa.

Svenska Akademien har ökat takten i sin grammatikproduktion. Efter Enbergs språklära 1836, som enligt Sture Allén "väckte ... föga anklang" (jag har själv inte läst den), hände ingenting av betydelse förrän 1999, då Svenska Akademiens Grammatik (SAG) i fyra band utgavs. Nu, bara fyra år senare, är det dags

igen. *Svenska Akademiens språklära*, författad av Tor G. Hultman, presenterades lagom till Bok- och biblioteksmässan i höstas.

Som framgår av Horace Engdahls förord, är språkläran tänkt för läsare som vill förstå det svenska språkets uppbyggnad men som inte riktigt är beredda att plöja igenom SAGs 2 745 sidor. Hultmans bok är en häändigare volym på 342 sidor. Det mindre formatet ger en helt annan överblick, även för dem som har läst eller kan tänka sig att läsa (i) SAG. Självklart innebär det också färre detaljer.

Men det skulle vara helt fel att betrakta Hultmans språklära som en kortare, förenklad version av SAG. Språkläran är ett självständigt arbete, med ett annat syfte, nämligen att ge svensktalande en vetenskapligt korrekt men ändå lättillgänglig bild av de språkliga resurser som de har till sitt förfogande. I det ligger också en normativ avsikt, att avråda från "vissa

bruk som inte har införlivats med det allmänt godtagna svenska standardspråket”, som Engdahl uttrycker det i sitt förord.

Jag kommer nedan att kommentera språklärens båda syften, det deskriptiva och det normativa, i den ordningen. Men först några allmänna ord.

Tor Hultman har ju skämt bort oss. Efter *Liten svensk grammatik* (Hultman 1975) har vi rätt att vänta oss att böcker av Hultman skall vara roliga, pedagogiska, insiktsfulla och medvetet skrivna. Språkläran uppfyller väl de förväntningarna. Jag kunde ge en lång lista på finesser som gör boken dubbelt läsvärd. Låt mig bara nämna tre. Avsnittet om verbens pluralformer (avsnitt 8.3.3), där formerna också används, är ett litet metagrammatiskt mästerverk. Att använda en passus ur Torgny Lindgrens *Hummelhonung* som genomgående exempel är ett gott pedagogiskt grepp, som också får en att fundera över själva passusens innebörd och dess koppling till Hultman och hans arbete. Slutligen, eftersom Lindgren är en av De Aderton, så utför passusen också, tillsammans med en snabb genomgång av ordet *torsdags* etymologi på s. 35, en slags dubbel signering av verket.

Beskrivningen

Språkläran har en handfast syntetisk disposition, från det minsta till det största. Till skillnad från SAG har språkläran en systematisk beskrivning av svenskans ljudsystem, i kapitel 2. I samma kapitel finns också en genomgång av svenskans stavning. Därefter följer en genomgång av

ord och ordklasser i sju kapitel, en fraslära i åtta kapitel och en satslära i tre kapitel. Boken avslutas med en kort litteraturlista, mest tänkt som en komplettering till bibliografin i SAG, en förteckning över starka och oregelbundna verb och ett omfattande register.

Boken är sober och layouten gör texten lättläst och dispositionen överblickbar. De inre marginalerna hade dock gärna kunnat vara mer generöst tilltagna.

Det finns mycket i språkläran som skulle förtjäna kommentarer och diskussion. Jag märker dock att jag inte är särskilt oenig med Hultman, när det gäller konkreta detaljanalyser. Visst händer det, jag kan till exempel inte förstå varför infinitivmärket *att* inte hänförs till subjunktionerna, men det är ganska sällan ändå. I

den här recensionen tänker jag därför framför allt diskutera den stora bilden, vad det är för slags figur som tonar fram när svensktalande läser om det språk de själva använder. När det gäller det deskriptiva kommer jag att fokusera på ordklasser och ordföljd.

Språkläran står självklart på SAGs axlar. Dock följer den inte alltid SAGs analyser. Det gäller i särskilt hög grad analysen av svenskans ordklasser, och där tycker jag att språkläran ger en tydligare bild av svenskan än vad SAG gör.

Hultman utgår från en analys av ordklasserna som ytterst härrör från den latinske grammatikern Varro (Robins 1990: 58–59). I den analysen är det två morfologiska egenskaper hos ord – d.v.s. egenskaper hos ordens böjning – som grund-

Avsnittet om verbens pluralformer är ett litet metagrammatiskt mästerverk.

lägger deras ordklassstillhörighet, förmågan att ta nominal böjning (numerus, bestämdhet, kasus) och förmågan att ta verbal böjning (tempus, modus, diates). Vi får då fyra möjliga ordklasser: 1) ord som kan böjas nominalt, men inte verbalt; 2) ord som kan böjas både nominalt och verbalt; 3) ord som kan böjas verbalt, men inte nominalt; 4) ord som varken kan böjas nominalt eller verbalt.

I Hultmans analys av svenskan ser detta ut så här:

Ord som kan böjas nominalt, men inte verbalt:
substantiv, adjektiv, pronomen, räkneord

Ord som kan böjas verbalt:
verb

Ord som inte kan böjas alls:
adverb, prepositioner, infinitivmärket *att*, konjunktioner, subjunktioner, interjektioner

Detta kan jämföras med SAGs analys (SAG 2: 7-12):

Stora klasser av böjliga ord:
substantiv, adjektiv, verb

Särskilda klasser av böjliga ord:
egennamn, pronomen, particip, räkneord

Oböjliga ord:
adverb, prepositioner, infinitivmärket *att*, konjunktioner, subjunktioner, interjektioner

En poäng med Hultmans analys (som han gärna kunde ha gjort lite tydligare) är

att particip utan problem kan räknas till verben. I svenskan är det ju så att klasserna 2 och 3 är samma klass: de ord som kan böjas verbalt är också de ord som kan böjas både verbalt och nominalt.

En annan poäng är att den undviker den klart suddiga distinktionen mellan stora och särskilda klasser av böjliga ord.

En tredje poäng är den ganska tydliga kopplingen mellan morfologiska och syntaktiska egenskaper som man får i Hultmans analys.

Nomen (ord som kan böjas nominalt, men inte verbalt) kan användas som subjekt, objekt och attribut, verb kan användas som huvudord i satser, och oböjliga ord kan användas som adverbial. Kopplingen är förstas inte perfekt, eftersom adjektiv också kan användas som adverbial (*han tänkte **smart***), och eftersom prepositioner också kan användas som attribut (*våningen **under***). Men den är tillräckligt bra för att ha ett högt informationsvärde. Den har dessutom förlätt Hultman till att räkna in räkneorden bland nomina. Syntaktiskt sett hör de hemma där, men morfologiskt sett hör de väl snarast till klassen av oböjliga ord.

När nu Hultman på ett så förtjänstfullt sätt grundlägger svenska ordklasser i deras förmåga att böjas, så är det dock synd att han inte också passar på att ge en allmän bild av svenskans böjningssystem. Eftersom språkläran har ett kapitel om svenskans ljudsystem, så hade det varit lätt att gå vidare och beskriva det begrän-

En poäng är kopplingen mellan morfologiska och syntaktiska egenskaper.

sade ljudsystem som används i svenska böjningsändelser, liksom de ganska starka begränsningar som finns för böjningsändelsernas form, betydelse och relativa position (Teleman 1969, Brodda 1979, Kvist 1995). Exempelvis är *sen* av de få tillättna konsonanterna i svenska böjningsändelser, den kommer nästan alltid sist, och den har alltid en relationell betydelse.

Ordföljden

När det gäller ordföljden i satser och fraser, så följer Hultman SAG ganska nära. Dock gör Hultman, till skillnad från SAG, ingen poäng av annexen, de relativt självständiga led som kan föregå eller följa en sats i en skriven mening eller i en talad tur (*Men **Tor** **då**, han är klok, **han***). Det är lite snopet, eftersom vi numera har en god uppfattning i alla fall om de framförställda annexens ordföljd (Lindström 2001). Orden i *ja men hördu Tor* kan bara uppträda i den ordningen.

I likhet med SAG avstår språkläran från att presentera ett enhetligt satsschema för svenskan. Man skulle kunna beskriva olika satstypers ordföljd i förhållande till ett schema av typen

Annex
Satsbas
Typplats (finit verb eller subjunktion)
Subjekt
Satsadverbial
Verb
Objekt
Predikativ
Adverbial
Annex.

I stället laborerar Hultman med olika scheman för huvudsatser och bisatser, och dessutom med olika scheman för olika

slags huvudsatser och bisatser. Det gör bilden av svenskan otydligare. Det finns självklart problem med ett enhetligt satsschema, till exempel att det inte täcker *att*-satser med huvudsatsordföljd (*Sedan märkte jag ju att hon var ju alldeles ny*). Men den rimliga strategin tycker jag borde ha varit att presentera både schemat och problemen.

Samma resonemang gäller Hultmans behandling av de olika slags fraser som finns i svenskan. Eftersom SAG avstår från ett enhetligt satsschema, så avhänder man sig också möjligheten att generalisera satsschemat till ett allmänt sats- och frasschema (se Anward 1999 och Plat-zack 1998 för olika förslag). Däremot för SAG, i kapitel 13, ett resonemang om frasers allmänna struktur. I senare kapitel i band 3 presenterar man sedan ett antal scheman för nominalfraser samt ett nägorlunda enhetligt schema för adjektivfraser, verbfraser, participfraser och adverbfraser. Det hade varit informativt om Hultman hade kunnat förlänga de generaliserande tendenserna i SAG och relatera sin beskrivning av olika slags fraser till ett enhetligt frasschema (med satsschemat som ett specialfall). Då hade, på samma sätt som för ordklasserna, en tydlig bild av svenskans särart kunnat framträda.

En sista kommentar kring ordföljd kan göras. Hultman beskriver (i avsnitt 20.4.3) ordföljdens funktioner. Han tar där upp ordföljdens grammatiska och informationsstrukturerande funktioner, men utelämnar märkligt nog det som på svenska brukar kallas viktprincipen, Behaghels lag om växande satsdelar. Viktprincipen säger att i språk som inte har huvudordet sist i fraser och satser placeras långa och komplexa led sist i frasen/satsen. I språk som har huvudordet sist i fra-

ser och satser placeras långa och komplexa led först i frasen/satsen. En preciserad version av viktprincipen förklarar ganska väl balansen mellan framförställda och efterställda bestämningar i svenskan, liksom de efterställda bestämningarnas ordning och en del mindre ordföljdsfinesser i satsers mittfält. Därför hade den varit väl värd att ta upp i sammanhanget.

Normeringen

Varje beskrivning av ett språk lämnar en rest, ett oräkneligt antal uttryck som inte tillhör språket. I vissa fall är den resten oproblematiserad. Det kan ju tyckas föga anmärkningsvärt att en beskrivning utesluter uttryck som ingen använder.

Hultman exemplifierar sådana uttryck med **ett liten mugg* (s. 5 – asterisken markerar en ogrammatisk form). Just det uttrycket är dock lite problematiskt. Hultman behöver kvalificera sitt uteslutande med att ingen ”som behärskar svenskan på infödd nivå” (s.5) skulle använda uttrycket, eftersom den här typen av uttryck faktiskt förekommer i vår omgivning. Hade han använt **Med gjort längs!* som exempel hade han inte behövt den kvalifikationen.

Det väcker förstas frågan om hur vi egentligen bär oss åt när vi bildar uttryck som befinner sig utanför språket. Både grammatiker och poeter använder sig ju av den förmågan, för att bilda ogrammatiska meningar respektive ta sig poetiska friheter. Vad jag vet har vi inget bra svar på den frågan.

Lite mer intressant blir det när en beskrivning införlivar uttryck som ingen använder. Det är ju oundvikligt, eftersom det ligger i språkets natur att ”[det] mesta är osagt” (Althoff 1996). Vi har alltid möjligheten att bilda nya uttryck i enlig-

het med mönster som stöds av vår erfarenhet. Dock är det inte självklart precis vad som ligger i den förmågan. Pär Segerdahl (1998) pekar med rätta på skillnaden mellan den formella möjligheten att säga *Öppna berget!* och möjligheten att verkligen mena något med det uttrycket. Och det är inte precis självklart att alla de puristiska nybildningarna i Collinders *Svensk ordhjälp* (Collinder 1968) skall sägas tillhöra svenskan, även om de är bildade i enlighet med produktiva mönster. I båda fallen verkar en myntning, en genuin och efterföljansvärd användning av uttrycket, vara nödvändig för att uttrycken skall lämna det blott formellt möjligas domän. Omvänt kan en kraftfull myntning införliva sådant som inte borde vara formellt möjligt. Hasse Alfredssons *om x tycker jag inte* är ett bra exempel.

Ibland stöter också uttryck på patrull som är produktivt bildade och som inte behöver någon myntning. Omöjligheten att använda adjektiv som slutar på *d* eller *t* i neutrum singularis – **ett rätt och latt barn* – är ett sådant fall. Hultman behandlar kortfattat denna omöjlighet (s. 87) men underlåter att nämna den enda fungerande beskrivningen av denna omöjlighet, Grünbaums generalisering att det bara är negativt värderande adjektiv som saknar neutrumformer (Grünbaum 1998).

Språket

Varje rimlig beskrivning av ett språk blir normativ, eftersom den måste införliva vissa icke använda uttryck och utesluta andra. Men normering i gängse mening handlar inte om det, utan om att utesluta uttryck som språkbrukare (på infödd nivå) faktiskt använder. På detta sätt skapas en bortträngd del av språkbruket.

Denna del har Milner (1978), med en lacansk term, döpt till *lalangue*. På svenska kan vi kalla den *språket*.

Hultmans mästerliga avsnitt om verbens pluralformer (avsnitt 8.3.3) blyxtbelyser de båda typerna av normering. Pluralformerna som kongruensformer (*kakorna äro goda*), en användning som inte längre finns, införlivas med språket, genom beskrivning och genom användning. Där emot utesluter Hultman (i fotnot 66 på s. 166) ur språket och hänför till språket det enda levande bruket av pluralformerna: som mysfaktor på bonader, dukar och i julreklam och julkataloger: *Kaffetären den bästa äro*.

Hultmans överväganden när det gäller vad som skall uteslutas ur språket är knappast kontroversiella. Så vitt jag kan se återspeglar de i hög grad konsensus inom den svenska språkvården. Satsflätor är ok, men man ska det ta det varligt med dubbelsupinum och undvika det helt i skrift, typ. I några fall är Hultman genuint villrådig, som när det gäller valet mellan sva- ga adjektivformer som slutar på *a* och sådana som slutar på *e*. *den enda/ende guden*. Då blir texten informativ på ett lyckligt sätt. Någon gång har jag en känsla av att normeringsdiskussionen inverkar menligt på beskrivningen. Hultman ägnar en del text åt att förklara att det inte är så farligt med satsflätor, till förfång för en presentation av de ganska välförstådda villkoren på satsflätor (SAG 4: 419-431).

I denna normativa konsensus finns också en bild av svenskan, en idealiserad analys av svenskans yttrandestruktur. Den visar sig i Hultmans råd att låta grafiska meningar återspegla den syntaktiska strukturen (s. 279) och kan sammanfattas så här:

Verb i presens och preteritum är huvudord i huvudsatser och bisatser.

Verb i imperativ är huvudord i huvudsatser.

Verb i supinum styrs av verbet *ha*.

Verb i infinitiv är huvudord i satsförkortningar.

Huvudsatser används som meningar.

Bisatser och satsförkortningar används som satsdelar.

Denna idealiserade bild har med tiden krackelerat. Åtskilliga uttrycksmöjligheter som den utesluter har funnit sin väg in i standardspråket. Dit hör självständigt använda bisatser och satsförkortningar (*Att hon inte såg sig för!*, *Inte gråta!*), bisatser med huvudsatsordföljd (*Sedan märkte jag ju att hon var ju alldeles ny*), så kallad *hastrykning* (*Vi vet inte vem som gjort det*) och pseudo-samordningar (*Hon är och hämtar dem*). Men de har ändå, liksom satsflätor, status av ett slags undantag.

Dock, om vi till dessa "undantag" lägger uttryckssätt som fortfarande befinner sig i språket, som dubbelsupinum (*Sådant har jag aldrig kunnat sagt*), dubbelimperativ (*Våga väg dig!*) och dubbelpresens (*Interna samtal inom campusområdet ska fungera*, se vidare Anward 2002), så kan vi se hur en annan bild av svenskans yttrandestruktur framträder under den krackelerade övermålningen.

Demagogiskt tillspetsad kunde den bilden se ut så här:

Verb (oavsett böjningsform) är huvudord i huvudsatser, bisatser och satsförkortningar.

Huvudsatser, bisatser och satsförkortningar används som meningar och satsdelar.

Stiliserad som den är, är den ändå mindre missvisande när det gäller förekommande språkbruk än den som ligger i den normativa konsensusen.

Det är förvisso så, som Horace Engdahl framhöll på Bok- och biblioteksmässan, att den som, särskilt i mer offentliga sammanhang, språkar i enlighet med den senare bilden drar öron och blickar till sitt språkbruk. Det är nödvändigt att veta, men jag tycker också att det kunde gagna svenska språkbrukare att få veta att det finns ett val. De råd som ges i språkläran kan ges ändå, med samma motivering. Det väsentliga är att standardsvenskan avmystifieras och tas för vad den är: en valmöjlighet för medvetna språkbrukare i speciella sammanhang.

Det vore dock djupt orättvist att kritisera Hultman för att inte problematisera den normering som finns i språkläran. Då hade han behövt skriva en annan bok, med en annan uppdragsgivare. Problematiseringen måste göras någon annanstans. Därav det ovanstående.

Som jag redan skrivit, så har jag inga större meningsskiljaktigheter med Hultman när det gäller de konkreta detaljerna i hans beskrivning av svenskan. De är i allmänhet väl sammanfattade och gott beskrivna. Det mesta av det gnöl jag noterat har jag redovisat ovan.

Vad jag har diskuterat är olika helhetsbilder av svenskan som språk. Där finner jag bilderna av ljudsystemet och ordklassystemet alldeles utmärkta men jag saknar ett motsvarande örnperspektiv på ordföljd, frasstruktur och satsstruktur. Normeringen tycker jag behöver problematiseras, även om inte språkläran är rätt forum för det.

Och, som jag antydde i början av denna recension: den som är intresserad av det svenska språket och inte unnar sig att läsa Hultmans språklära måste vara flagellant. ■

LITTERATUR

- Althoff, Johan, 1996: *Det mesta är osagt*. Stockholm: Alfabet
- Anward, Jan, 1999: Inlägg. *Synpunkter på en svensk grammatik. Inlägg vid Svenska Akademiens grammatiksymposium 4-5 mars 1985*. Stockholm: Norstedts. 26-29.
- Anward, Jan, 2002: Det kommer att bli spännande. *Östgöta Correspondenten* 28/12 2002. <www.corren.se/archive/2002/12/28/gyajh6h3ztfqle7.xml?category=1mr86087x2df21u>
- Brodda, Benny, 1989: *Något om de svenska ordens fonotax och morfotax*. PILUS 38. Stockholm.
- Collinder, Björn, 1968: *Svensk ordhjälp för skolorna och den skrivande allmänheten*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Grünbaum, Catharina, 1998: Ett latt och stupitt svin. *Dagens Nyheter* 5/9 1998.
- Kvist, Ulrika, 1995: On semantic markedness and Swedish inflectional suffixes. *Papers from the XVth Scandinavian Conference of Linguistics*. Oslo. 269-276.
- Lindström, Jan K., 2001: Från satsschema till tur-schema? Förfältet i fokus. *Språk och stil* 11. 25-80.
- Milner, Jean-Claude, 1978: *L'amour de la langue*. Paris: Seuil.
- Robins. R. H., 1990: *A short history of linguistics*. London: Longman.
- SAG = *Svenska Akademiens Grammatik* [Av] Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm 1999.
- Segerdahl, Pär, 1998: *Språketeorier och språkspel : fem moderna språketeorier ur en Wittgensteininspirerad synvinkel*. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf, 1979: Bøjningsuffixens form i nussvenskan. *Arkiv för Nordisk Filologi* 84. 163-208.